

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI O'RGANISHNING DOLZARBLIGI – TIL VA MADANIYAT UYG'UNLIGI

Kubayeva Nafisa Alisher qizi

mustaqil izlanuvchi,

Samarqand davlat chet tillar instituti

nafisaxon77777@gmail.com

Annotatsiya

Frazeologik birliklar til birligi sifatida nafaqat muloqot vositasi, balki xalqning boy madaniy va tarixiy merosini ham aks ettiruvchi muhim hodisadir. Ushbu maqolada frazeologik birliklarning zamonaviy tilshunoslikdagi ko'p qirrali o'rni hamda ularning lingvokulturologik ahamiyati tahlil qilinadi. Ingliz va o'zbek tillaridan olingan misollar hamda nazariy yondashuvlarga asoslanib, frazeologizmlar til va madaniyat o'rtasidagi ko'prik vazifasini bajarishi, milliy ong, dunyoqarash va ifoda boyligini saqlab qolishdagi o'rni ochib beriladi.

***Kalit so'zlar:** frazeologik birlik, tilshunoslik, lingvokulturologiya, madaniy tafakkur, milliy mentalitet, til va madaniyat uyg'unligi.*

Kirish. Frazeologik birliklar — bu odatda ma'naviy-majoziy yoki ramziy ma'no beruvchi, doimiy shaklda qo'llaniladigan, lekin tarkibiy qismlarining lug'aviy ma'nosidan kelib chiqmaydigan so'z birikmalaridir. Ular har bir tilning ajralmas bo'lagi bo'lib, nafaqat lingvistik, balki madaniy qadriyatlarni ham o'zida mujassam etadi. Frazeologik birliklarni o'rganishning dolzarbligi shundaki, ular tilda muloqot quroli bo'lib xizmat qilish bilan birga xalq tajribasi, qadriyatlari va mentalitetini ham aks ettiradi. Globallashuv va madaniyatlararo muloqot kuchaygan davrda frazeologiyani lingvokulturologik yondashuv asosida o'rganish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Nazariy asos va tilshunoslikdagi o'rni

Tilshunoslikda frazeologik birliklar semantik yaxlitligi, sintaktik tuzilishi va idiomatiklik darajasiga ko'ra tasniflanadi. V.V. Vinogradov, A.V. Kunin kabi rus tilshunoslari, shuningdek, o'zbek olimlari frazeologiyani ilmiy asoslarini yaratganlar. Bu birliklar ko'pincha metaforik yoki timsolli xarakterga ega bo'lib, tilda mustaqil leksik birlik sifatida ishlatiladi [1].

Frazeologik birliklarning tilshunoslikdagi asosiy vazifalari quyidagilardir:

- Leksik boylik va uslubiy xilma-xillikni oshirish;
- Muloqotda obrazlilik, hissiylik va baholovchilikni ifodalash;
- Arxaik til birliklari va xalqona obrazlarni saqlab qolish.

Masalan, o'zbek tilida **"ko'ngli tog'dek"** iborasi bevosita ma'nosidan farqli ravishda jasorat va matonatni anglatadi. Bunday birliklarni tahlil qilish ona tilida so'zlashuvchilar uchun ham, til o'rganuvchilar uchun ham zarurdir [2].

Lingvokulturologik ahamiyati

Lingvokulturologiya — bu til va madaniyat o'zaro bog'liqligini o'rganuvchi fan bo'lib, frazeologik birliklarni madaniy matn sifatida tahlil qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bunday birliklar orqali xalqning qadriyatlari, axloqiy me'yorlari, milliy xususiyatlari va tarixiy xotirasi namoyon bo'ladi.

Masalan:

- Ingliz tilida **"to spill the beans"** — "sirni aytib qo'ymoq" degani bo'lib, qadimgi ovoz berish urf-odatlariga borib taqaladi.
- O'zbek tilida esa **"tilidan gul to'kildi"** iborasi — yoqimli, shirali gapirishni ifodalaydi.

Bu misollar madaniyatlararo tafovutni ko'rsatadi: ingliz tilida yashirinlik, individuallik, o'zbek tilida esa nutq madaniyati va go'zallik qadrlanadi. Shunday qilib, frazeologik birliklar madaniyatlarni anglash va tafakkurni o'rganish kaliti hisoblanadi [3].

Tilshunosliklararo va madaniyatlararo jihatlar

Frazeologik birliklar tarjima va madaniyatlararo muloqotda murakkablik tug'diradi, chunki ular ko'pincha madaniy jihatdan bog'liq ma'noga ega. Ularni so'zma-so'z tarjima qilish emas, balki funksional yoki ekvivalent asosda tarjima qilish lozim. Masalan, ingliz tilidagi **"kick the bucket"** iborasi oddiy tarjima bilan emas, balki **"vafot etmoq"** mazmunida berilishi kerak.

Turli tillardagi frazeologik birliklarni qiyosiy o'rganish ularning umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi. Aksariyat madaniyatlarda oila, ovqat, tuyg'ular va ijtimoiy xatti-harakatlarga oid iboralar mavjud bo'lsa-da, ularning ifoda shakli va obrazlari turlicha. Bu holat frazeologiyani madaniy kontekstda o'rganish zarurligini ko'rsatadi [4].

Til o'rgatishda frazeologizmlardan foydalanish o'rganuvchilarning madaniy kompetensiyasini oshiradi, tabiiy muloqotni o'rganishga va til boyligini kengaytirishga yordam beradi.

Milliy ong va mentalitet ifodasida frazeologiyaning roli

Frazeologik birliklar milliy ong va xalq mentalitetining ifodasi sifatida alohida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Har bir xalqning tarixiy tajribasi, diniy e'tiqodi, turmush tarzi, atrof-muhit bilan munosabati va qadriyatlari tilida o'z aksini topadi. Ayniqsa, frazeologik birliklar ushbu ijtimoiy-madaniy omillarni o'zida semantik va obrazli tarzda mujassam etadi. Shu bois frazeologik tizimga nazar tashlash orqali xalqning dunyoqarashi, axloqiy ideallari va hayot falsafasi haqida chuqur tasavvur hosil qilish mumkin [5].

O'zbek xalqining tilida mavjud bo'lgan ko'plab frazeologizmlar bevosita ijtimoiy ong va ma'naviyat mahsulidir. Masalan:

- **"Tili uzun"** — odob-axloqqa zid ravishda ko'p va noo'rin gapiruvchi shaxsga nisbatan qo'llanadi.
- **"Yuziga oyoq bosmoq"** — kimgadir nisbatan qattiq hurmatsizlik qilishni bildiradi.
- **"Yuragi orqaga tortmoq"** — qo'rqinch yoki ikkilanishni anglatadi [6].

Bunday iboralar xalq ongida shakllangan ma'naviy normalar va ijtimoiy xatti-harakatlar mezonlarini ifodalaydi. Ular odamlarning bir-biriga bo'lgan munosabatida, jamiyatdagi ijtimoiy rollarni belgilashda, axloqiy qarashlarni shakllantirishda vosita bo'lib xizmat qiladi.

Frazeologizmlar ko'p hollarda o'zbek xalqining **hayot falsafasini, sabr-toqatga asoslangan tafakkurini, mehr-oqibat, insof, halollik, kattalarga hurmat, bolalarga mehr** kabi qadriyatlarini ifodalaydi [7]. Masalan:

- **"Ko'nglini olish"** — ko'nglini ko'tarish, insoniy qadriyat sifatida muomala madaniyatini ko'rsatadi.
- **"Ko'ngli yorug' odam"** — ijobiy, ezgu niyatli inson obrazini beradi.
- **"El og'ziga elak tutib bo'lmaydi"** — xalqning fikrini to'xtatib bo'lmashligini, jamiyatdagi ijtimoiy nazoratni bildiradi.

Adabiyotda va xalq og'zaki ijodida frazeologik birliklar muhim badiiy vosita sifatida xizmat qiladi. Ular orqali muallif milliy ruhiyatni, xalqona ifodani, personajning xarakteri va ichki dunyosini ochib beradi. Jumladan, Abdulla Qodiriy, Oybek, Asqad Muxtor kabi yozuvchilar asarlarida frazeologik birliklar obrazlilikni kuchaytiruvchi, milliy koloritni saqlovchi tiliy vosita sifatida ko'p uchraydi [8].

Bundan tashqari, frazeologik birliklar yordamida xalqning tarixiy xotirasi, qadimiy urf-odatlar va ma'naviy qadriyatlari til orqali keyingi avlodlarga yetkaziladi. Bu holat ularni **madaniy merosning lingvistik shakli** sifatida baholashga imkon beradi. Har bir frazeologizm — bu nafaqat so'z birikmasi, balki u orqali xalq tafakkuri, dunyoni anglash tarzi va ijtimoiy qadriyatlari kodlangan ma'naviy matndir [9].

Zamonaviy davrda ham frazeologizmlar o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q. Ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari, siyosiy nutqlar va kundalik muloqotda frazeologik birliklarning faol qo'llanilishi ularning zamonaviy mentalitetda ham chuqur ildiz otganini ko'rsatadi [10].

Frazeologik birliklar til va madaniyat uyg'unligining yorqin namunasidir. Ularni tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish orqali til tuzilmasi va semantik xususiyatlar aniqlansa, lingvokulturologik yondashuv orqali madaniy tafakkur, tarix va xalqning dunyoqarashi chuqur tahlil qilinadi.

Zamonaviy globallashtirish davrida frazeologik birliklarni anglash va ularni to'g'ri qo'llash madaniyatlararo muloqotni yengillashtiradi, o'zaro tushunishni kuchaytiradi

va madaniy xilma-xillikni saqlashga xizmat qiladi. Shu sababli frazeologiyani o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'. Alimov. (2022). *Frazeologik birliklarning milliy tafakkurni ifodalashdagi o'rni*. Science and Research, Inlibrary.uz: <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/100910>
2. Sh. Gapparova. (2023). *Frazeologizmlar milliy mentalitet oynasi sifatida*. Science Shine, Inlibrary.uz: <https://inlibrary.uz/index.php/science-shine/article/view/85252>
3. K. Tursunova. (2021). *Lisoniy birliklarning madaniy koddagi ifodalanishi*. [PDF fayl]
4. Vinogradov, V.V. (1964). *Leksikologiya va frazeologiya*. Moskva: Nauka.
5. Kunin, A.V. (1996). *Inglizcha-ruscha frazeologik lug'at*. Moskva: Rus tili.
6. Komleva, N.V. (2010). *Lingvokulturologiya: Nazariya va amaliyot*. Moskva: Flinta.
7. Karimov, B. (2020). *O'zbek tilida frazeologik birliklarning qo'llanilishi*. Toshkent Davlat Universiteti nashriyoti.
8. Mieder, W. (2004). *Maqollar: Qo'llanma*. Greenwood Publishing Group.
9. Crystal, D. (1997). *Til ensiklopediyasi*. Cambridge University Press.
10. Shomansurova, D. (2021). *Til va madaniyat uyg'unligida frazeologik birliklarni o'rganish*. O'zbek tili tadqiqotlari jurnali.